

ADALÉK ÉS KORREKCIÓ PROHÁSZKA OTTOKÁR ÉS A
NUMERUS CLAUSUS KAPCSOLATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

AN ADDENDUM AND CORRECTION TO THE HISTORY OF THE
RELATIONSHIP BETWEEN OTTOKÁR PROHÁSZKA AND THE
NUMERUS CLAUSUS

Fazekas Csaba
Miskolci Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Egy korábbi forráskiadásban 1924. év alatt közöltem Prohászka Ottokár püspöknek a numerus clausus ügyében írott publicisztikáját, melyről a közelmúltban kiderült, hogy 1920 augusztusában született. (Négy évvel később csak változatlan formában újraközölték, és ezt tartottam eredetinek.) Jelen közlemény ezt a tévedést kívánja korrigálni és elhelyezni abban a folyamatban, mely a zsidóság felsőoktatási tanulmányait korlátozó magyarországi törvény elfogadásához vezetett.

ABSTRACT

In an earlier edition of this source, I published Bishop Ottokár Prohászka's article on the numerus clausus under the year 1924; it has recently come to light that the article was actually written in August 1920. (Four years later, it was republished in an unaltered form, and I had considered this to be the original.) This publication aims to correct that error and place it within the context of the process that led to the adoption of the Hungarian law restricting Jewish access to higher education.

Kulcsszavak: numerus clausus, Prohászka Ottokár, korrekció, forráskiadvány

Keywords: numerus clausus, Ottokár Prohászka, correction, source publication

Prohászka Ottokár (1858–1927), 1905-től haláláig a székesfehérvári egyházmegye püspöke, 1919 után a Horthy-rendszer jelentős közszereplője, a keresztény-nemzeti ideológia meghatározó személyisége tevékeny szerepet vállalt az 1920 szeptemberében elfogadott numerus clausus törvény megalkotásában. Hogy Prohászka hogyan jutott arra a felismerésre, miszerint a hazai felsőoktatásban korlátozni kell a felvehető zsidók létszámát, ezt mennyire fontos alapelvnek tekintette a „keresztény-nemzeti” Magyarország megteremtésében, valamint milyen szívós következetességgel ragaszkodott ennek a törvénynek a betűjéhez és szellemiségéhez – több korábbi

publikációban is igyekeztem alaposan tisztázni.¹ A püspök korábbi szövegi kiadásokból kimaradt közszerepléseit (beszédeit, interjúit, cikkeit) tartalmazó, 2019-ben megjelent forráskiadvány sajtó alá rendezésekor 1924-es évnél tüntettem fel egy, *A numerus clausus* címmel megjelent programcikket, s elkerülte a figyelmem, hogy ez nem ekkor jelent meg először, hanem egy korábbi publicisztika újraközlése volt csupán.² Ezt követően a témával foglalkozó tanulmányomban is az 1924-es év eseményei között ismerttettem a szöveget.³ Jelen közleményem e korábbi, ismerethiánnyal párosult figyelmetlenség korrekciójának szánom, egyben az eredeti cikknek a Prohászka numerus clausus-szal kapcsolatos közszerepléseibe való pontos elhelyezése újabb kísérletének is.⁴

A szóban forgó cikk azért fontos, mert 1920 nyarán és őszén Prohászka aktív közszereplő volt, július végén a keresztény párt és a kisgazdapárt fúziójából létrehozott egységes kormánypárt (Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda- és Földműves Párt) elnökévé is megválasztották, s ez a pozíciója minden megszólalásának különös súlyt adott. A numerus clausus gondolatát (vagyis azt, hogy a felsőoktatásba felvehető hallgatók között adminisztratív úton csökkenteni kell a zsidók arányát) 1920 augusztusában végleg magáévá tette, s a kezdeményezés élére állt. (Annak ellenére, hogy a Teleki Pál vezette kormány eredetileg egy semlegesebb megfogalmazású, faji kvótát nem tartalmazó törvényjavaslatot terjesztett a nemzetgyűlés elé.)

Prohászka elnöki teendőket látott el a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSz) 1920. augusztus 5-i gyűlésén. A radikális, keresztény-nemzeti alapon álló diákszervezet határozott

¹ *Fazekas Csaba*: Prohászka Ottokár és a numerus clausus. In: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Szerk.: Molnár Judit. Bp. 2011. 78–105. (Az eseménytörténettel kapcsolatos adatok hivatkozásait ld. ebben a közleményben.); *Csaba Fazekas*: „Numerus clausus represents a strong national ideology”. Bishop Ottokár Prohászka and the closed number law in Hungary. In: *The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe*. Eds.: Victor Karady – Peter Tibor Nagy. Bp. 2012. 165–175.; *Fazekas Csaba*: Adalékok Prohászka Ottokár és a numerus clausus kapcsolatához. In: *Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában. Interpretációk egy témára*. Szerk.: Horváth Zita – Sz. Halász Dorottya. Miskolc 2015. 241–252.

² *Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. (Cikkek, interjúk, beszédek)* Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc 2019. (a továbbiakban: VPOK) 258–260.

³ *Fazekas Csaba*: Prohászka Ottokár és a *numerus clausus*. In: „Más faj, más vallás, más sors.” A magyar holokauszt története. (Tanulmánykötet) Szerk.: Jakab Attila. Bp. 2024. 72–91.; *Illetve ugyanez*: Ottokár Prohászka and the *numerus clausus*. In: “Different Race, Different Religion, Different Destiny.” *The History of the Hungarian Holocaust. (Collected Studies)* Ed.: Attila Jakab. Bp. 2024. 70–89.

⁴ A numerus clausus történetével foglalkozó szakirodalomból a leginkább részletes feldolgozásként, általánosságban utalok az alábbi monográfiára: *Kovács M. Mária*: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Bp. 2012.

fellépése nagy hatással volt a zsidókérdést amúgy is a közélet égetően fontos feladatai közé soroló püspökre. A kormánypárti képviselők augusztus 11-én, majd 24-én tartott „frakcióülésein” szintén Prohászka elnökölt, s ekkor került szóba a kormány vallás- és közoktatási minisztere, Haller István előterjesztéséhez megfogalmazott, a faji kvótát meghatározó módosító indítvány ötlete. Ezt formailag Bernolák Nándor képviselő vetette fel, de Prohászkaival ketten jegyezték a nemzetgyűlés előtt, s a közéletben vagy kettőjük neve alatt emlegették, vagy kizárólag Prohászka kezdeményezésének tartották. (Álláspontom szerint egyértelműen az utóbbi felelt meg a valóságnak.)

Az egyetemi beiratkozás rendjéről szóló törvény vitáját szeptember 2-án kezdte a törvényhozás, Bernolák a módosító indítványt másnap nyújtotta be a T.Háznak. A több ülésnapon is heves vitákat kiváltó törvényjavaslatot (a Bernolák–Prohászka-féle módosítással együtt) 21-én szavazta meg a parlament. A parlamenti vita legfontosabb eseménye kétségtelenül Prohászka Ottokár szónoklata volt szeptember 16-án,⁵ mely óriási hatást gyakorolt nemcsak a képviselőkre, hanem a sajtón keresztül az ország közvéleményére is.⁶

Szóval, Prohászka *A numerus clausus* c. publicisztikája először a kecskeméti kisgazdapárt *Homok* címmel nem sokkal korábban indított lapjának vezércikként jelent meg a törvényjavaslat parlamenti vitája előtt.⁷ Az, hogy most már pontosan tudjuk, mikor írta, azért jelentős, mert a politizáló püspök részéről ez egyfajta programnyilatkozatként is felfogható, hiszen a parlamenti felszólalása előtt, és nem – mint korábban véltem

⁵ Prohászka beszédére egykorúan: Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. V. Bp. 1920. 344–351.; újrakiadása egészében vagy részletekben például: *Prohászka Ottokár*: Iránytű. Szerk.: Schütz Antal. Bp. 1929. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XXII.) 245–259.; *Prohászka Ottokár parlamenti beszédei*. Szerk.: Barlay Ö. Szabolcs – Kiss Antal. Székesfehérvár 2006. 33–43.; *A XX. század magyar beszédei*. Főszerk.: Vajda Barnabás. Bp. 2007. 95–101.; *Paksa Rudolf*: Szemelvények a numerus clausus törvény országgyűlési vitájából, 1920. szeptember 2–21. *Rubicon*, 2010. 4–5. sz. Online: <https://rubicon.hu/cikkek/szemelvények-a-numerus-clausus-torveny-orzaggyulesi-vitajabol-1920-szeptember-2-21-2023.12.01.>; „Soha ilyen tragikus időket...” Források és adalékok a cionizmus és zsidókérdés-diskurzus történetéhez az összeomlástól a korai Horthy-korig. (1917–1922) Szerk.: Veszprémy László Bernát. Bp. 2021. 152–160. stb.

⁶ A beszéd ismertetésére például: *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet. Bp. 2001. 117–123., 296–297.; *Paul A. Hanebrink*: In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890–1944. Ithaca–London 2006. 82–83.; *Kovács M.*: Törvénytől sújtva i.m. 98–99. stb. Jelentőségére például: *Gali Máté*: A magyar közélet reflexiói a numerus claususra 1920-ban. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. I. Szerk.: Ujváry Gábor. Bp. 2018. 115–128.

⁷ *Prohászka Ottokár*: A numerus clausus. *Homok*, 1920. augusztus 25. 1.

– jóval utána keletkezett. Továbbá a cikk rövidebb formában, de ugyanazt a gondolatmenetet követte, ugyanazon érvrendszer alapján szorgalmazta a zsidókvótát, mint a mintegy három héttel későbbi nemzetgyűlési beszéde.

A numerus clausus szükségességével kapcsolatos gondolatmenetét azzal indította, hogy az 1919 augusztusa után kibontakozó „keresztény irányzat” nem kevesebbet tűzött ki célul, mint „tisztá kezű s tiszta lelkű emberek”, továbbá a „keresztény hit és erkölcs szellemének” csatasorba állítását „a hitetlenség s a bolsevizmus hagymáza ellen”. Ezzel szorosán összekapcsolta a „belső konszolidáció” érdekében hozandó numerus clausust (lényegében azonosította azzal), az ügyet „a magyarságnak s a keresztény kultúrának egyik legfontosabb problémájaként” definiálta. Igyekezett elhatárolódni „a közönséges antiszemitizmusnak indulatos utcai árjától”, vagyis az elharapózott zsidóellenes erőszak megnyilvánulásaitól, s épp azzal érvelt a zsidók felsőoktatási tanulmányainak korlátozása mellett, hogy – szerinte – ez az ő érdekeiket is szolgálja. Épp ezért elismerte a zsidók jogát a továbbtanulásra, de csak olyan arányban, ahogy az összlakosságon belül reprezentálva vannak. „Az ifjúságot ki kell válogatni nem csak tehetség s szorgalom, hanem megbízhatóság, hazafiság, erkölcsi sajátosságok szerint is” – szögezte le, s nem hagyott kétséget afelől, hogy mit ért ez alatt. „Mi követeljük, hogy e kiválogatás nemzetiségek s felekezetek szerint is történjék – mondjuk ki világosan – kereszténység és zsidóság szerint.” Míg más nyilatkozataiban, sőt, parlamenti beszédében is körülményesebben fogalmazott, itt egyértelműen deklarálta, hogy a zsidó származást automatikusan a magyar nemzetet potenciálisan veszélyeztető tényezőnek látta. A népszámlálási adatok alapján azt jósolta, hogy „40–50 év múlva a zsidó értelmiség lezorítja a keresztény nemzetiségbelieket, s Magyarország azon túl nem magyar, hanem zsidó lesz”. Szintén egyértelmű rövidséggel fejtette ki, hogy a zsidóság asszimilációját elképzelhetetlennek tartotta, mert olyan „évezredes” lelkületet tulajdonított a zsidóknak, amelyet az elmagyarosodás sem volt képes felülmúlni, ráadásul a mélyben megbúvó romboló, pusztító szándékot társított a zsidókat általában jellemző szellemiséghez, s az akkori közelmúlt (nyilván a Tanácsköztársaság és a vörösteror) eseményeit ez ártó szándék tragikus megnyilvánulásának minősítette. A numerus clausus ezért – folytatta Prohászka – a magyarság hegemoniájának biztosítója a zsidóság uralmi törekvéseivel szemben. Végül ismét határozottan leszögezte, hogy Magyarországon nem lehet mindegy, kiknek adják meg a diplomaszerezés esélyét, és származási alapon kell kiválogatni a felsőoktatásba jelentkező hallgatókat. Szerinte ez pontosan megfelelt a „keresztény-nemzeti irány” célkitűzéseinek. A cikkében visszatérő jelleggel (más zsidóellenes beszédeihez és írásaihoz hasonlóan) cáfolni igyekezett, hogy mindezért ő gyűlölködő vagy antiszemita volna. (E cikkének néhány mondata alapján is elég egyértelmű, hogy ez súlyos ellentmondás volt részéről.)

Felmerülhet a kérdés, hogy e rövid és velős, tartalmában kiemelten fontos politikai nyilatkozatát miért épp ebben a viszonylag ismeretlen

vidéki lapban hozta nyilvánosságra, miközben gyakran publikált a keresztény-nemzeti sajtó nagy példányszámú, országos organumaiban, például a *Nemzeti Újságban*, később az *Új Lapban* stb. Többféle magyarázat, illetve ezek kombinációja is elképzelhető. Egyrészt Prohászka szinte válogatás nélkül írt az országos lapok mellett kis vidéki újságoknak, folyóiratoknak is, ha ideje engedte, hogy eleget tegyen egy felkérésnek; nincs arra jelentősebb adatunk, hogy nagyobb figyelmet szentelt volna cikkei utóéletének és az azok által elért nyilvánosság mértékének. (Pár nappal korábban a *Zalai Közlöny* hozta egy publicisztikáját, ekkor jelent meg az *Új Barázda Naptára* szintén egy írásával, egy Debrecenben megjelenő radikális jobboldali lapnak biztató üdvözlőt küldött stb.⁸) Feltételezhetjük, hogy nem is a publicitást tartotta szem előtt, hanem elsősorban mintegy „kibeszélni” akarta magából a numerus clausus-szal kapcsolatosan kialakított érvrendszerét és stratégiáját, s azért is választhatta erre épp a *Homok* szerkesztőségét, mert így nyilvánosságra is került a mondanivalója, ugyanakkor nem is „lőtte el” a parlamenti beszédre tartogatott „puskaport”, vagyis a későbbi beszéd hatásának az élet nem vette el jó előre. Számolhatott talán azzal is, hogy – tekintettel a személyének ismertségére, a megnyilatkozásaira irányuló figyelemre – a *Homok* hasábjain kifejtett nézeteit esetleg más sajtótermékek is átveszik.⁹ Maga a lap (bár hasonlóan sok, ekkor indult politikai sajtótermékhez, nem bizonyult hosszú életűnek, de) 1920 őszén nem is számított országosan ismeretlennek, minden bizonnyal pontosan megfelelt a Prohászka által megcélzott publicitási szintnek. Erre az országosan „közepes” ismertségre utalt a kisgazdapárti programmal nemzetgyűlési képviselővé választott (nem sokkal később liberális nézetei miatt onnan is kivált) Rupert Rezsőnek a parlament 1920. november 17-i ülésén elmondott felszólalása, melyben ilyen értelemben emlegette a *Homok* c. lapot.¹⁰ Fontos adalék lehet továbbá, hogy a lap szerkesztője Rakács Lajos volt, akit Rupert így emlegetett: „Az egyetemi zászlóalj egyik volt derék tagja [...], a mi pártunk által oda leküldött szerkesztő. Kétségtelenül tiszta ember, gáncs nélküli keresztény és nemzeti egyéniség.” Elképzelhető (de nem biztos), hogy Rakácsnak már ekkor is volt kapcsolata Prohászkaival, az mindenesetre

⁸ *Prohászka Ottokár*: Ami kell Zalának s Magyarországnak. Zalai Közlöny, 1920. augusztus 20. 1. (= VPOK 110–112.); *Üb*: Lelket s szívet mindenbe! Az Új Barázda Naptára, 1921. 27–28. (= VPOK 131–132.); Új Magyarország, 1920. szeptember 19. 2.

⁹ Ez egyébként meg is történt, egy részletét újraközölte: Új Barázda, 1920. augusztus 27. 2.; röviden ismertette: Új Somogy, 1920. augusztus 31. 1. stb. A korábbi polgári radikalizmus egyik jeles képviselője a numerus clausus tervét ironikus hangvétellel bíráló cikkében vitába is bocsátkozott Prohászka publicisztikájával: *Csécsey Imre*: A záros szám. A Hét, 1920. szeptember 1. 401–402.

¹⁰ Rendőrgyilkosság az Oktogonnál. Tanulmány és levéltári források Soltra József rendőrgyilkos meggyilkolásának körülményeihez és politikai kontextusához, 1920. Szerk.: Kántás Balázs. Bp. 2020. 85–87.

sokatmondó, hogy 1923-ban a székesfehérvári püspök közéleti szócsövének számító *Fejérmegyei Napló* szerkesztője lett.

Prohászka cikkeivel egyébként gyakran megtörtént, hogy egyes szerkesztőségek minden utalás, kommentár vagy az eredetire utaló bármilyen megjegyzés nélkül újraközölték. Ez egyrészt azt sugallta, hogy a püspök egy korábbi politikai mondanivalóját később is változatlanul relevánsnak érezték, másrészt így egy politikai kérdéshez való aktuális hozzászólás színében tüntethették fel. Különösen akkor, ha az eredeti cikk ténye már homályba veszett. Így járt el az 1920-as *Homok*ban megjelent vezércikkkel a *Szegedi Új Nemzedék* c. radikális keresztény-nemzeti lap is 1924 februárjában,¹¹ s alighanem az én figyelmem is azért kerülhette el korábban a Prohászka-dokumentumok sajtó alá rendezésekor, mert a püspök 1920 után számos közszereplésében ugyanolyan vehemeneciával állt ki a numerus clausus mellett, mint a parlamenti vita időszakában. Keményen szállt szembe a törvény enyhítésére irányuló kezdeményezésekkel, ragaszkodott az 1920-ban kialakított érveihez és a numerus claususnak a „keresztény-nemzeti Magyarország” felépítésében tulajdonított jelentőséghez.¹²

¹¹ *Prohászka Ottokár*: A numerus clausus. Szegedi Új Nemzedék, 1924. február 2. 1. (Vö. 2. sz. jegyz.) Jellemző, hogy az újraközölt cikket hasonló megfontolásokból újraközölték: Pécsi Est, 1924. február 10. 1.

¹² Ld. pl. VPOK 175., 188–189., 211–212.